

TM	Г. XX	Бр. 1-2	Стр. 105 - 118	Ниш	Јануар - Јун	1997.
----	-------	---------	----------------	-----	--------------	-------

UDK 314 (497)

Prethodno saop{tewe

Милорад Божић,
Правни факултет, Ниш

Pri m{eno: 27.04.1997.

Часлав Петровић
Филозофски факултет, Ниш

DRU[TVENI I EKONOMSKI ASPEKTI DEMOGRAFSKI H PROCESA NA BALKANU

Rezi me

Ekonomski razvoj i promene u dru{tvenoj strukturi uticali su zadwi h deceni ja na di nami ku rasta i promene u strukturi stanovni {tva na prostoru Bal kana. Te promene ni su bi le i zraz smi {qene demografske pol i ti ke ve} su se vi {e odvijale kao sekundarno dejstvo ekonomskih i pol i ti -kih procesa koji su se na tom prostoru odvijali . One su i zraz gl obalne strategije dru{tvenog i ekonomskog razvoja bal kanski h zemal ja pojedina~no kao i konkretnog nasle|a u kul turi , veri , tradi cij i i sl . Kao op{te karakteristi ke demografski h kretawa na bal kanu mogu se i sta}i : usporavawe rasta stanovni {tva i uo~qi ve regi onalne razlike u tom procesu, krupne promene u strukturi stanovni {tva kao i zraz ekonomskog i dru{tvenog razvoja sa brojni m ekonomski m i soci jal ni m posl edi cama, spoqwe mi graci je stanovni {tva sa ovog prostora, vi sok stepen nezaposl enosti i sl . Danas na prostoru Bal kana ` i vi oko 130 mi lli ona stanovni ka, od skoro pol ovi na otpada na stanovni {tvo Turske kao najve}e Bal kanske zemqe. Oni ` i ve u 11 dr`avni h zajedni ca koje se me|usobno vrlo razli kuju po vel i -i ni , ekonomskom, naci onal nom i soci jal nom pogl edu. Re{avawe ekonomski h i soci jal ni h probl ema ti h zajedni ca podrazumeva raznovrsni je i -vr{ }e obl i ke wi hove me|usobne saradwe. Ona, u savremeni m usl ovi ma, mo`e da predstavqa osnovu za uspe{ni je vo|ewe demografske pol i ti ke i re{avawe demografski h probl ema na prostoru Bal kana.

Kqu~ne re~i : dru{tveni aspekt, ekonomski aspekt, demografski proces, stanovni {tvo

Uvod

Slo`enost i storijskih, političkih, kulturnih, ekonomskih i drugih razvojnih procesa na području Balkana utiče na njegov demografski razvoj kao što i taj razvoj povratno utiče na druge aspekte razvoja balkanskih država i naroda. U savremenim uvjetima demografski procesi dobivaju značaj, posebno kao indikator uštog društvenog i ekonomskog razvoja. Oni su pro`etni brojni faktori koji predstavljaju dio i storijskog nasljeđa, etničkih i religijskih procesa i odnosa na ovom prostoru, ali i savremenim procesima koji se tiču ekonomskog i tehnološkog razvoja, općih trendova u međunarodnim migracijama stanovništva i sl. Zato je problematika demografskog razvoja Balkana slo`enija ali, istovremeno, i značajnija za njegov budući razvoj u odnosu na neka druga područja Evrope.

Rast stanovništva, promene u njegovoj strukturi, odnosi između stanovništva različitih nacionalnih i verskih pripadnosti u procesu uštog razvoja, migracije stanovništva i dr., predstavljaju različite aspekte demografskih procesa. Svi oni zaslu`uju pažnju sa stanovišta naučnih i stručnih kao i ušvog odnosa sa ekonomskim i drugim aspektima društvenog razvoja. I stručni ušvi odnosa u prošlosti i sadašnjosti, upoznavajući ušvi specifičnosti u odnosu na neke općte demografske trendove u svetu kao i to kako se ti općti trendovi manifestuju na ovom geografskom prostoru, osnovni su zadaci ovoga rada.

Rezultati stručnih mogli bi da daju neke naznake za budući demografsku politiku na području Balkana, bilo da se ona vodi na nivou država ili, u određenim elementima, kao i zraz zajedništva država i naroda na Balkanskom poluostrvu. Upravo aktivna politika u toj oblasti bitna je pretpostavka njegovom budućem uspešnom ekonomskom i društvenom razvoju, ukču-uju i tu i njegovu povezi ušvi saradnju u tim oblastima sa drugim delovima sveta.

1. Općti osvrt

Razvoj stanovništva i promene koje taj razvoj prate usloveni su brojni faktori i storijske, kulturne, verske, političke, ekonomske, obrazovne i druge prirode. To ih čini slo`enim kako sa stanovništva naučnih i stručnih tako i u procesu ušvog realnog odvijanja. Na Balkanskom poluostrvu oni su naročito slo`eni jer svi spomenuti faktori izrazi to i intenzivno deluju na demografske procese. ^esto je to ušvo

dejstvo konfliktno, -ine}i da se u wemu prepli }e staro i novo, progresi vno i regesi vno, tradi cija i sada{ wost, naci onal no i konfesi onal no, ekonomsko i pol iti -ko i td. Sve to uslovqava da su demografski procesi na ovom prostoru specifi -ni u odnosu na druge del ove sveta, naro-i to one u neposrednom susedstvu Bal kana.

Poznavawe demografskih procesa i tokova na ovom prostoru vrlo je zna-ajna komponenta (i uslov) poznavawa wegovi h gl obalni h razvojni h tokova, sada{ wi hi budu}i h odnosa koji se na Bal kanu odvi jaju. Posebno je to zna-ajno za wegov ekonomski i dru{ tveni razvoj, kao i obrnuto: kako taj razvoj uti -e na demografske procese u sadejstvu sa drugim faktori ma koji na wega uti -u.

Osnovni podaci o vel i -i ni , stanovni { tvu i ekonomskoj razvi jenosti bal kanski h zemaqa

	Zemqa	Povr{ i na u hi q. km ²	Broj stan. u mi l i oni ma	Gust. naseqen. br.stan. /km ²	GNP per capita 1994.
1.	Al bani ja	29	3,2	110,3	380
2.	Bugarska	111	8,4	75,7	1.250
3.	Bi H	51	4,0	78,4	...
4.	Hrvatska	57	4,8	84,2	2.560
5.	Gr-ka	132	10,4	78,8	7.700
6.	Ki par	9	0,7	77,8	8.020
7.	Makedoni ja	26	2,1	80,7	820
8.	Rumuni ja	238	22,7	95,4	1.270
9.	Sl oveni ja	20	2,0	100,0	7.040
10.	Turska	779	60,08	78,0	2.500
11.	Jugosl avi ja	102	10,5	102,9	726
	Ukupno	1554	129,6	83,9	

I zvor: World bank, World Development Report, 1996., str. 184-222, Wachington, 1996.

Po ekonomsko - demografski m karakteri sti kama ve}i na bal kanski h zemaqa spada u grupu mal i h zemaqa, mereno evropski m kri teri jumi ma o vel i -i ni zemaqa. One po broju stanovni ka pojedina-no ne prel aze deset mi l i ona. I zuzetke u tom pogl edu predstavqaju Turska i Rumuni ja, a Jugosl avi ja i Gr-ka se nal aze na grani ci tog kri teri juma razvrstavawa bal kanski h zemaqa. Turska, pak, po broju stanovni ka i drugi m ekonomsko - geografski m karakteri sti kama predstavqa najve}u zemqu Bal kana pa i { i reg podru-ja. Ukupan broj stanovni ka Bal kana i znosi oko 130 mi l i ona, od -ega bl i zu pol ovi ne otpada na stanovni { tvo Turske.

Broj stanovnika jedne zemlje ili geografskog područja govori o njegovoj ekonomskoj snazi, posebno o radnom potencijalu i irinijunutrašnjem tr`itaj. Na području 11 zemalja na prostoru Balkana i višim mase stanovnika nego u Evropskoj uniji (370 milijuna), SAD (250 milijuna), Rusiji (148 milijuna), a nešto više od broja stanovnika Japana koji ima 125 milijuna stanovnika.¹ Sa tog stanovišta tek celokupno Balkansko poluostrvo moglo bi, po radnom potencijalu i irinijunutrašnjem tr`itaj (u onom delu koga određuje broj stanovnika), da se upoređuje sa najvećim zemljama i ekonomskim celinama u svetu. Realnost je sasvim drugačija: prostor Balkana i parcelisan je dr`avnom i nacionalnim granicama koje ga sa stanovišta demografije i ekonomije i ne usitnjenim. Upravo to uslovljava dodatne teškoće u ekonomskom i demografskom razvoju toga prostora.

Zemlje Balkana u proseku imaju uglavnom ujednaenu gustinu nasećenosti koja se bitnije ne razlikuje u odnosu na istu veličinu evropskih zemalja. Međutim, unutar granica zemalja postoje velike razlike u gustini nasećenosti. One su nastale kao rezultat procesa urbanizacije, posebno razvoja velikih gradova i brze industrijalizacije pojedinih područja u kojima.²

Sa stanovišta ekonomske razvijenosti, posebno strukture pri vrede i problematike ekonomskog razvoja, sve balkanske zemlje pripadaju grupi zemalja u razvoju.³ One su uglavnom i zašle iz kruga najviše ekonomski razvijениh zemalja, prevazišle su agrarnu strukturu pri vrede i zakorašle u proces industrijalizacije i urbanizacije. Te promene i male su značajnog uticaja na demografska kretanja uslovljavajući problematiku u toj oblasti širinu onoj koju srećemo u razvijениm delovima sveta. Razlike u ekonomskoj razvijenosti i zmeđubalkanskih zemalja ne uslovljavaju bitno razlišite demografske procese i zmeđuwih, kolikodejstvo nekih drugih faktora kao što su tradicija, vera i i etniške razlike. Ali, nezavisno od toga, ekonomski i demografski razvoj su dva paralelna procesa sa međusobnim dejstvom koja moraju biti predmet delovanja

¹Izvor podataka: "The Economics of the European Union - Policy and Analysis", Oxford: Oxford University Press, 1995, str. 33 - 51.

²Poznato je, na primer, da oko polovine stanovništva Grčke i višim u Atini i wenoj blizini okolini. Veliki deo stanovništva Turske i višim na zapadu zemlje na prostoru između Stambula i Ankare. Širinu i nušitnjenim mamu u Albaniji, Makedoniji, pa i u Jugoslaviji.

³U tom pogledu i zuzetak su Grčka, Ki par i Šloveni ja. Ali i majunijunivodu wihovu problematiku ekonomskog rasta i razvoja one se pre mogu svrstati u zemlje u razvoju nego u srednje razvijene zemlje.

društva (države) na njihovim uslojima i uslojima.

2. Doprinos rasta stanovništva

Doprinos ekonomskog razvoja Balkana zadnjih decenija doveo je do promena u doprinosu rasta stanovništva i značaj faktora koji na taj rast određuju. Sve do sredine ovoga veka balkanske države i narodi imali su zadovoljavajući rast stanovništva. On se ostvarivao u uslojima agrarne strukture pri čemu je odgovarala agrarna struktura stanovništva, uz naglaženje tradicije, vere i relativno niskog nivoa obrazovanja stanovništva na taj proces. Rast i reprodukciju stanovništva ozbiljno su remetili ratovi koji su nastali na ovom prostoru. Ratni gubitci i gubitci na rastu stanovništva u uslojima rata, prekidaju proces reprodukcije stanovništva, naročito kod nekih naroda i država. To je uticalo na ukupni doprinos rasta stanovništva na Balkanu, ali i na međunarodne nacionalne strukture na ovom prostoru.⁴

Promene koje su nastale u društvenom i ekonomskom razvoju balkanskih država, naročito u periodu posle drugog svetskog rata, direktno su se odrazile i na rast stanovništva. Tu, pre svega, treba imati u vidu ekonomski razvoj tih zemalja, s tim u vezi, promene u strukturi stanovništva, odvijanje procesa urbanizacije, razvoj obrazovanja stanovništva, uticaj migracije na taj proces i dr. U procesu ekonomskog i društvenog razvoja ovi faktori vremenom prevladavaju tradicionalne faktore koji utiču na rast stanovništva, bar kod većine balkanskih naroda. Generalno, taj razvoj i promene koje on sa sobom nosi, dovode do usporavanja doprinosa rasta stanovništva na Balkanu, pa čak i do postavljanja problema reprodukcije stanovništva u nekim zemljama.

Problematika rasta stanovništva na ovom prostoru u decenijama posle drugog svetskog rata poprima oblike problema koje u toj oblasti koju srećemo kod ekonomskog razvoja

⁴U tom pogledu treba istaći velike gubitke stanovništva koje su imale države Srbije i srpsko stanovništvo u toku prvog i drugog svetskog rata. Oni su u velikoj meri opredelili današnje stanovište stanovništva u ukupnom stanovništvu na Balkanskom poluostrvu. Naravno da ne treba podciniti ratne gubitke drugih naroda sa ovoga prostora, ali su oni bili srazmerno mali u odnosu na gubitke srpskog stanovništva. (Neki podaci o ratnim gubitcima bivše Jugoslavije u drugom svetskom ratu dati su u publikaciji Saveznog zavoda za statistiku "Jugoslavija 1918 - 1988.", Beograd, 1989., str. 191 - 194.).

zemača. Tri su osnovne karakteristike toga procesa: prvo, smawewe mortal i teta stanovni { tva - naro~i to smtnosti dece; drugo, vel i ko smawewe natal i teta i tre}e, smawewe pri rodnog pri ra{ taja stanovni { tva. Kona-no, na ovom prostoru odvi jaju se demografski procesi koji su se odvi jali u Zapadnoj Evropi jo{ u devetnasestom i po~etkom dvadesetog veka.⁵ Oni su zahva- ti li i Bal kansko pol uostrvo u drugoj pol ovi ni dvadesetog veka, al i se na tom prostoru odvi jaju i ntenzi vni je i br` e u odnosu na wi hovo odvi jawe u zapadnoevropski m zemqama, pa su sami m ti m i soci jal ne, pol i ti -ke, kul turne, naci onal ne i druge posl e- di ce na ovom prostoru uo~qi vi je i zna~ajni je.

Zadwi h godi na bal kanske zemqe, ve}i na od wi h, prol aze kroz dodatne ekonomske i pol i ti -ke te{ ko}e u svom razvoju. U tom pogl edu posebno se i sti ~u bi v{ e soci jal i sti ~ke zemqe i zemqe koje su nastal e raspadom bi v{ e Jugol savi je. Sve su one krenul e putem tranzici je svoji h pol i ti ~ki h i ekonomski h si s- tema u pravcu i zgradwe savremeni h demokratski h dr` ava i tr` i { ne ekonomije. Taj put doveo je do dodatni h te{ ko}a u ekonomskom razvoju i pol i ti ~ki m odnosi ma u ti m zemqama. Svakako da su te te{ ko}e i mal e uti caji na demograf ska kre- tawa, posebno na rast stanovni { tva. Na prostoru bi v{ e Jugol savi je na wega su dodatno uti cal i gra|anski rat u jednom we- nom del u koji je, pored qudski h ` rtava, doveo i do masovnog seqewa i i zbegl i { tva stanovni { tva, odnosno uslovi o pol i- ti -ke i naci onal ne mi graci je koje ni su ostal e bez uti caji na rast stanovni { tva u novonastal i m dr` avama.

Ono { to bi se mogl o re}i da je op{ ta karakteri sti ka ra- sta stanovni { tva u ve}i ni bal kanski h zemača zadwi h godi na, jeste drasti ~no smawewe wegovog rasta.

U pogl edu rasta stanovni { tva gotovo sve bal kanske zemqe su na granci ostvari vawa proste reprodukcije sta- novni { tva. I zuzetak je Turska koja i ma zadovoqavaju}u stopu rasta stanovni { tva (4,6 promi l a godi { we u posmatranom peri - odu). Mo` e se re}i da je "bel a kuga" na { i roka vrata u{ l a na prostor Bal kana kao posl edi ca ekonomski h, pol i ti ~ki h, kul - turni h, mi graci oni h, obrazovni h i drugi h procesa koji se na wemu odvi jaju zadwi h godi na. To uslovcqava da br` i rast sta- novni { tva mora postati osnovni ci q demograf ske pol i ti ke skoro svi h bal kanski h zemača.

⁵O nekim aspektima tih procesa, vidi: I li jas Bo{ wevi }, "Demograf ska crna jama...", Sarajevo, 1990., str. 16 - 17.

Godi { we stope rasta stanovni { tva u nekim bal kanski m zemqama u peri odu 1990 - 1994. godi ne u promi l i ma

1.	Al bani ja	-0,4
2.	Bugarska	0,0
3.	Hrvatska	1,5
4.	Gr-ka	1,5
5.	Ki par	1,1
6.	Makedoni ja	1,6
7.	Rumuni ja	0,2
8.	Sl oveni ja	1,3
9.	Turska	4,6

I zvor: World bank, World Development Report 1996., str. 184-222., Wachington, 1996.

Drasti -no smawewe rasta stanovni { tva preti da ugrozi wegovu prostu reprodukciju. Taj probl em za posledi cu ima smawewe radnog potencijal a, su` avawe razmera unutra{ weg tr` i { ta zemaqa, promenu wi hovog me|unarodnog pol o` aja i sl ., { to su ugl avnom negati vne ekonomske posledi ce. Me|uti m, na pol i ti -kom, soci jal nom, kul turnom i naci onal nom pl anu, one su daleko ve}e. Utol i ko pre { to postoje razl i ke u di nami ci rasta sanovni { tva unutar grani ca pojedini h zemaqa u zavi snosti od wegove naci onal ne i verske pri padnosti .⁶ Dugo-ro~no posmatrano te razl i ke i ma}e uti caja na promenu budu}e naci onal ne i verske strukture stanovni { tva u nekim dr` a vama Bal kana a to mo` e i mati i pol i ti -ke posledi ce u smi sl u pol i ti -ke nestabi l nosti na ovom podru~ju.

3. Promeme u st rukturi st anovni { t va

Bal kanske zemqe posl e drugog svetskog rata ubrzano me waju svoju pri vrednu strukturu. Nekada tipi -no agrarna pri vredna struktura ovi h zemaqa - kojoj je odgovaral a agrarna struktura stanovni { tva, u relati vno kratkom vremenskom periodu (za tri - ~eti ri deceni je), bi va zamewena pri vrednom strukturuom u kojoj vode}e mesto dobija industri ja i druge pri vredne delatnosti . Te promene su naro~i to bile kartakteri sti ~ne za bi v{ e soci jal i sti ~ke zemqe na ovom prostoru koje su metodom ubrzane i ndustri jal i zaci je mewal e svoju pri -

⁶Drasti -an primer neravnomernosti u rastu stanovni { tva, posmatrano sa stanovni { ta naci onal ne strukture, i mamu u Srbiji na podru~ju Kosova i Metohije i u Zapadnoj Makedoniji . Rast stanovni { tva al banske naci onal nosti na ovi m prostori ma daleko je br` i od rasta stanovni { tva srpske odnosno makedonske naci onal nosti . Razl ozi tome su prevashoi dno tradi ci onal ne, naci onal ne i verske pri rode a mawe ekonomske.

vrednu strukturu.

Ti procesi u promeni pri vredne strukture sna`no su delovali na promenu ekonomske strukture stanovni`stva i strukture wegove zaposlenosti. Smawewe poqopri vrednog i rast nepoqopri vrednog stanovni`stva jeste jedna od osnovnih karakteristi ka demografskih promena na prostoru Balkana.<sup>7</sup> Danas je u tom pogledu situacija takva da ve}i na balkanskog stanovni`stva `ivi od nepoqopri vrednih delatnosti, odnosno da je ekonomska struktura toga stanovni`stva pribli`nija strukturi stanovni`stva koju imaju pri vredno razvijene zemqe.

Promene u ekonomskoj strukturi stanovni`stva u balkanskim zemqama uslovi le su i promenu wihove urbane strukture.

Promene u urbanoj strukturi stanovni`stva u nekim balkanskim zemqama - u-e{ }e gradskog u ukupnom stanovni`stvu (u %)

	Zemqa	1980	1994
1.	Albanija	34	37
2.	Bugarska	61	70
3.	Hrvatska	50	64
4.	Grcka	58	65
5.	Makedonija	54	59
6.	Rumunija	49	55
7.	Slovenija	48	63
8.	Turska	44	67

I zvor: World bank, World Development Report 1996, str. 204-205, Wachington, 1996.

Podaci iz tabel e jasno ukazuju da ve}i deo stanovni`stva na Balkanu `ivi u urbanim naseqima, odnosno da u strukturi stanovni`stva skoro svih balkanskih zemqa preovla|uje gradsko stanovni`stvo. Takva struktura stanovni`stva uslovcava posebnu ekonomsku i socijalnu problematiku u tim zemqama. Weni osnovni problemi vezani su za re{avawe ekonomskih i dru{tvenih problema gradova i wihovog okru`ewa. Spisak tih problema je dosta duga na wemu zna-ajno mesto zauzimaju: problemi stanovawa, obrazovawa, zapo{qavawa, ekolo{ki problemi, pa sve do onih politiko i kulturnog karaktera. Treba ista}i da sa zao{travawem ekonomskih problema u

⁷Kao primer brzih promena u ekonomskoj strukturi stanovni`stva mo`emo uzeti primer biv{e Jugoslavije. U periodu 1948. do 1981. udeo poqopri vrednog stanovni`stva u ukupnom stanovni`stvu smawen je sa 72,1% na 23,4%. Sli-ndinamiku tih promena imaju u Bugarskoj i Rumuniji, pa -ak i Grcko i Turskoj koje su se razvijale na drugim dru{tvenim osnovama u odnosu na socijalisti-ke zemqe.

ve}i ni bal kanski h zemaqa zadwi h godi na dol azi do eskl acije soci jal ni h, ekonomski h i pol i ti -ki h probl ema u urbani m sre- di nama u koji ma se oni drasti -ni je i spoqavaju i i maju real no te` e posl edi ce.

4. Mi graci je st anovni { t va

Kada je re- o demograf ski m procesi ma treba posebno i sta}i da je Bal kan emi graci ono podru-je. Tokom cel og dvade- setog veka sa ovog podru-ja emi graci oni tokovi stanovni { tva, sa ve}i m i li mawi m intenzi tetom, nepreki dno teku. Oni su ugl avnom usmereni prema zemqama Zapadne Evrope, Severnoj Ameri ci, Austral iji i Novom Zel andu. Emi graci je unutar bal kanskog prostora su zanemarqi ve, naravno ako nemamo u vi du emi graci je unutar grani ca bal kanski h zemaqa pojedina- no i zazvane ekonomski m razvojem ti h zemaqa i mi graci ju i zaz- vnu pol i ti -ki m razl ozi ma ukqu-uju}i tu i vel i ki tal as i zbegl i ca koji je pokrenut gra |anski m ratom na jednom del u bi v{ e Jugosl avi je.

Emi graci je bal kanskog stanovni { tva van ovoga prostora naj-e{ }e su usl ovqene ekonomski m razl ozi ma. Mogu}nost zaposl ewa, ve}e zarade i boqi materi jal ni usl ovi ` i vota u razvi jeni m del ovi ma sveta, bi l i su i ostal i sna` an moti v se- qewa stanovni { tva u te del ove. Al i , paral el no sa ti m, bi l i su pri sutni i pol i ti -ki razl ozi mi graci je stanovni { tva sa bal - kanskog prostora. Oni su i mal i ve}e zna-ewe i ve}i uti caj na seqewe stanovni { tva u peri odi ma pol i ti -ki h previ rawa koja su -esta na Bal kanu, naro-i to posl e drugog svetskog rata a i zadwi h godi na u procesu raspada wa bi v{ e Jugosl avi je.

Danas u razvi jeni m del ovi ma sveta - podru-ji ma i mi - graci je, i mam o vrl o brojne i razvi jene naseobi ne bal kanski h naroda. U najve}em broju sl u-ajeva one predstavqaju ekonomski jake zajedni ce -i ji su -l anovi me |usobno povezani zajedni -ki m porekl om, kul turom, jezi kom, tradi ci jom i sl . Za wi h va` i pravi l o da neguju veze i odnose sa zemqama porekla. Sadr` aj ti h veza naj-e{ }e je kul turne i ekonomske pri rode. Taj mo- menat je od zna-aja za produbqi vawe veza i odnosa bal kanski h zemaqa sa svetom al i i za wi hovu me |usobnu saradwu i povezi - vawe u re{ avawu probl ema emi graci je stanovni { tva, kul tur- nom i ekonomskom razvoju.

Bal kanske dr` ave spadaju u onu grupu evropski h zemaqa koje i maju naji zra` eni ju emi graci ju stanovni { tva. Ekonomsko zaostajawe u razvoju, al i i drugi razl ozi - naj-e{ }e pol i ti -ke pri rode, usl ovqaval i su da sve one pojedina-no i maju vel i ki

broj emigranata u inostranstvu. U ovoj strukturi značajno mesto imaju građani "na privremenom radu u inostranstvu" koji još uvek imaju vrste ekonomske i socijalne veze sa zemljom porekla. To je uslovljeno i time da se deo porodice tih građana još uvek nalazi u zemlji porekla i da su veze i odnosi između tih delova veoma izraženi. Taj oblik ekonomske emigracije nastao je zadnjih decenija kao potreba da se u porodici obezbedi veća zaposlenost i veća zarada, odnosno da se deo zarade članova porodice na privremenom radu u inostranstvu transferira u matičnu zemlju i na taj način obezbede povoljniji ekonomski uslovi i bolja celokupna porodice.⁸

Srećni podaci o velikim intenzitetima emigracije stanovništva iz balkanskih zemalja nema. Ali neki parcijalni podaci potvrđuju da se radi o vrlo izraženoj pojavi. Tako, na primer, preko tri miliona Bugara živi u inostranstvu (to je oko trećine stanovništva koje danas živi u Bugarskoj).⁹ Samo u Nemačkoj procenjuje se da živi preko četiri miliona Turaka. Albanija ima oko 400 hiljada svojih građana na privremenom radu u inostranstvu.¹⁰ Građani Grčke u velikom broju rade u Nemačkoj, Austriji, [vajcarskoj i drugim evropskim zemljama.

Po velikim emigracijama stanovništva bila je karakteristična bivša Jugoslavija, odnosno danas zemlje koje su nastale njenim raspadom. Proces emigracije njenog stanovništva traje punih 100 do 150 godina.¹¹ Procenjuje se da iz bivše Jugoslavije samo u prekomorskim zemljama živi 2,4 miliona iseljenika i njihovi potomci a blizu jednog miliona se nalazi u zemljama Zapadne Evrope.¹²

U Australiji kao jednoj od najaktivnijih zemalja u pogledu imigracije stanovništva, danas živi veliki broj stanovnika koji su imigrirali iz balkanskih zemalja. Tako, na

⁸Treba imati u vidu da su doznake radnika iz inostranstva bile i ostale vrlo značajne i izvor akumulacije u svim balkanskim zemljama. Zauzimajući tu vrstu akumulacije imali smo značajno povećanje investicija u bivšoj Jugoslaviji, Turskoj, Grčkoj, Rumuniji i dr. Te investicije uglavnom su ulagane u izgradnju stanova i komunalne infrastrukture, razvoj poljoprivrede, turizma, trgovine, zanatstva i sl. Po principu samozapošljavanja one su doprinele smanjivanju problema nezaposlenosti u gotovo svim balkanskim zemljama.

⁹Izvor: Politika, 12. januara 1997.

¹⁰Izvor: Politika, 21. januara 1997.

¹¹O istorijskim aspektima uzroka i razmera emigracije stanovništva sa prostora bivše Jugoslavije, vidi: Nikolić i Bećić, "Jugoslovenski egzodus naučnih i tehničkih kadrova...", u Zborniku "Problemi migracije naučnih i tehničkih kadrova", SANU, Beograd, 1992., str. 19 - 24.

¹²Izvor: Nikolić i Bećić, Isto, str. 25.

pri mer, u 1981. godi ni , od ukupno 14, 5 mi li ona stanovni ka Austral i je, wi h 150 hi qada ro | eno je u bi v{ oj Jugosl avi ji a ne{ to mawe od tog broja ro | eno je u Gr~koj.¹³

Kao posebnu karakteri sti ku emi graci je stanovni { tva sa prostora Bal kana treba i sta}i da u strukturi emi granata vi - sok udeo i ma obrazovano stanovni { tvo. Ovo podru~je, kao u os - tal om i mnoga druga ekonomski na ni ` em stepenu razvoja, i zl o` ena su tzv. procesu "seqewa mozgova". Rel ati vno vel i ki deo obazovanog stanovni { tva i z bal kanski h zemaqa emi gri ra u razvi jene zemqe sveta. Taj proces prakti -no traje kol i ko i proces same emi graci je s ti m { to se wegov i ntenzi tet mewao u zavi snosti od op{ ti h ekonomski h pri l i ka u bal kanski m zem - qa ma i od pol i ti ke koju su vodi le zemqe i mi graci je. Najve}i egzodus stru-nih i obrazovani h qudi i mamoz oni h zemaqa koje su obrazovawu svog stanovni { tva pokl awale posebnu pa`wu. Me|u wi ma, svakako, vrl o vi soko mesto i maju zemqe nastal e na tl u bi v{ e Jugosl avi je. U strukturi weni h emi gra - nata te vrste preovla |uju stru-waci sa tehni -ki m obrazo - vawem i medici nski kadrovi , ~i je je obrazovawe po pravi lu najskupqe.¹⁴

Ve}oj emi graci ji stru-nih kadrova i obrazovani jeg del a stanovni { tva i z zemaqa emi graci je - ukqu-uju}i tu i bal kan - ske zemqe, zadwi h godi na u vel i koj meri dopri nosi pol i ti ka i mi graci je koju vode zemqe Zapadne Evrope, SAD, Kanada, Austral i ja i neke druge zemqe. U toj pol i ti ci dolaze do i zra` aja wi hovi gl obal ni i nteresi u odnosi ma prema zemqama emi graci je. Nai me, pol i ti kom i mi graci je utvr |uju se preci zni usl ovi za dobi jawe ul azni h vi za, odobrewa za boravak, radni h dozvol a i sl i -no. Pri ori tet u tom pogl edu i maju stru-no ospo - sobqena l i ca, l i ca sa znawem strani h jezi ka i l i ca koja i spu - wawaju zdravstvene usl ove. U tome l ako je prepoznati ekonom - ske i druge i nterese razvi jeni h zemaqa koje one zadovoqavaju kadrovi ma i stru-nom radnom snagom u ~i je obrazovawe i ospo - sobqavawe je neko drugi ul agao. Me|u wi ma su i bal kanske zemqe u koji ma se deo wi hovi h ul agawa i napora u obrazovawe svoga stanovni { tva, ne vra}a kao f unkcija wi hovog ekonom - skog i dru{ tvenog razvoja, bar ne potpuno i di rektno.

¹³Vi di : ^aslav Petrovi } i Mi lo{] ur-i } , "Pri vredni sistem Austral i je", Beograd, 1987. godi ne, str. 71.

¹⁴O detaqi ma mi graci je stru-nih i nau-nih kadrova i z bi v{ e Jugosl avi je, vi di u Zborni ku radova "Probl emi mi graci je nau-nih i tehni -ki h kadrova" , SANU, Beograd, 1992. godi ne.

Zaključak

Odvijanje demografskih procesa na Balkanu usloveno je brojnim faktorima i složenosti njihovog povezanog delovanja. Na te procese poseban uticaj su imali istorijsko nasleđe, kultura, religija, tradicija i sl. Zadnjih decenija na njih su posebno uticali ekonomski razvoj, politički procesi, promene u obrazovawu stanovništva, promene u međunarodnom okruženju i sl. Gotovo u svim balkanskim zemljama zadržana je dobro utemeljena i konzistentna demografska politika kojom bi se predupredili neki negativni demografski procesi, na taj način, iako rešavaju demografski i ekonomski problemi.

Kao opšte karakteristike demografskih kretawana Balkanu mogu se istaći: usporavanje rasta stanovništva u gotovo svim zemljama i uočljive regionalne razlike u tom procesu; krupne promene u strukturi stanovništva kao izraz ekonomskog i društvenog razvoja sa brojnim ekonomskim i socijalnim posljedicama, velike spoznate potrebe stanovništva sa ovoga područja, visok stepen nezaposlenosti radne snage kao rezultat ekonomske nerazvijenosti i dr. Zadnjih desetak godina drastično se povećavaju problemi reprodukcije stanovništva u skoro svim balkanskim zemljama. Osnovni demografski problem u njih postaje problem niskog rasta stanovništva, odnosno kako i na koji način povećati prirodni priraštaj stanovništva. Na drugoj strani, dolazi do preterane koncentracije stanovništva u velikim gradovima i njihovom neposrednom okruženju. To stvara borljive ekonomske i socijalne probleme u tim sredinama.

Poseban demografski problem na Balkanu jeste to što je on bio i ostao emigraciono područje. Sve balkanske zemlje imaju veliki broj svoga stanovništva koje privremeno ili stalno živi u inostranstvu. Osnovni razlozi intenzivne emigracije stanovništva sa ovog prostora su ekonomske prirode, ali po značaju odmah iza njih treba uvrstiti uzroke političkog karaktera. Naime, poznato je da su politička previranja na Balkanu česta pojava koja ima uticaja i na emigraciju stanovništva.

Danas na prostoru Balkana živi oko 130 miliona stanovnika, od čega skoro polovina otpada na stanovništvo Turske koja je najveća balkanska zemlja. Ono živi u 11 državnih zajednica koje se međusobno razlikuju po veličini, ekonomskoj razvijenosti, verskim, nacionalnim i socijalnim obelježjima. Uspešni je rešavaju ekonomskih i socijalnih problema njih

zajedni ca podrazumeva raznovrsni je i -vr{ }e obl i ke wi hove me |usobne saradwe. Ona, u savremeni m usl ovi ma, mo` e da pred-stavca osnovu za uspe{ ni je vo |ewe demograf ske pol i ti ke i re{ avawe demograf ski h probl ema na prostoru Bal kana.

L I T E R A T U R A

1. Mi lo{ Macura, "Pri lozi teori ji i pol i ti ci stanovni { tva", Eko-nomski i nsti tut, Beograd, 1975. godi ne.
2. I l i jas Bo{ wovi }, "Demograf ska crna jama - nova zamka i ndustri j-skog dru{ tva", "Vesel i n Masl e{ a", Sarajevo 1990.
3. ^asl av Petrovi } i Mi lo{] ur-i }, "Pri vredni si stem Austral i je", Beograd, 1987.
4. Zborni k radova " Probl emi mi graci je nau-ni h i tehni -ki h kadrova" SANU, Beograd, 1992.
5. Grupa autora, "The Economics of The European Union", Oxford University Press, 1995.
6. "World Development Report", World bank, Wachington, 1996.

Milorad Božić, Časlav Petrović, Niš

SOCIAL AND ECONOMICAL ASPECTS OF DEMOGRAPHIC PROCESSES IN THE BALKANS

Summary

In the recent decades, economical development and the changes in social structure have influenced the dynamics of growth and changes in the population structure of the Blakan region. These changes were the consequences of spontaneous economical and political processes in the region, rather than reflection of well-organized demographic politics. They are reflection of a global strategy of social and economical development of the individual country in the region, as well as the concrete cultural and religious heritage, tradidion etc. Central general characteristics of the demographic movement in the Balkans can be pointed out, such as: deceleration of the population growth and visible differences from one region to another during the process, significant changes in the structure of population as a reflection of economi-cal development with numerous economical and social consequences, emigration of

population, high percentage unemployment., etc. Today there are about 130 millions of people living in the Balkans while almost half of them represent the population of Turkey as the greatest Balkan country. The Balkan population lives in 11 state communities which are mutually different regarding their size or their economic, national and social aspect. The solution of economic and social problems of these communities implies more diverse and firm forms of their mutual collaboration. In contemporary conditions, it can represent the basis for a more successful conduct of demographic policy and demographic problem-solving on the Balkan territory.